

դրխտութեամբ կ'անցնինք 'ի Ճմարիտ
Հայրենիս, ուր պիտի ապրինք կատա-
րեալ, անփոփոխ և յաւիտենական սի-
րով:

Ո՛հ, աքսորանաց խեղճութիւն մէկ-
մէկու չհասցնենք. աշխատութեանց
մէջ փոփոխ սփոփենք զիրար, միմե-
րենք վիշտերու մէջ. սիրենք, սիրենք
մեր ընտանիքը մեզի պէս, ընտանիքէն
աւելի հայրենիքը, հայրենիքէն աւելի
զազգ մարդկային. և հայրենիքէն աւելի,
մարդկային ազգէն աւելի, սիրենք
կատարեալ արդարութիւնը, որ է ինքն
ԱՍՏՈՒԱԾ:

Թռչունք:

Ի սաստկակոծ ձմերան աւեր,
Խըրթնանան յարկէ եւ անդը մեր.
Երամք հաւուց յօտար գաւառ
Փոխեն ըզսէր ւերգոյ բարբառ:
Եւ յանդորրու նորն ապաւէն
Ոչ հաստատունք միշտ կացցեն.
Թըռչնիկքն յաքսոր ի ձմերան,
Վերադարձցին ընդ գարնան:

Եւ ի բաղդէն նոքա նըժդէհք,
Սէք դառնագոյնս ողբամք հէգ.
Ղեռ տաղաւարք եւ ապարանք
Տային զերգոյն արձագանգ:
Թող գնայցեն յայլ ափն հանդարտիկ
Շըրճուել ըզընակս երջանիկ.
Թըռչնիկքն յաքսոր ի ձմերան,
Վերադարձցին ընդ գարնան:

Հաւք դադարեալք ի յափունս անդ,
Բերեմք նախանձ ընդ ձեր բաղդ.
Ե՛հա մըռայլ ամպք ի դիզան
Ի խորս հիւսսի որոտան.
Ո՛հ երանեալ որ առ վայր մի
Թեթեւ թեւօք հեռասցի:
Թըռչնիկքն յաքսոր ի ձմերան,
Վերադարձցին ընդ գարնան:

Յիշեսցեն զցաւս մերոց վըշտաց,
Եւ յանցանելն մըրրկաց,
Վերադարձցին առ կաղնին ծեր
Բազում հողմոց տարաբեր.
Ի գուշակել բերրի հովտաց
Օ հաստատագոյն աւուրց դարձ,
Թըռչնիկքն յաքսոր ի ձմերան,
Վերադարձցին ընդ գարնան:

ՊԵՐԱՆԺԷ

Պերանժէ այս երգս շարագրած է, մինչդեռ իր
բարեկամը Աննոյ յաքսորս դատապարտուած ըլ-
լալով կը պատրաստուէր թողու զհայրենիս. հե-
ղինակը ճարտար ու փափուկ կերպով կը յայտնէ
իրմէ անջատման վիշտը, և ապագայ յուսոյ ալիք.
կալութեամբ կը մխիթարուի, թռչնոց պանդխտու-
թեանը նմանցնելով որք երբ խիստ ձմերան օ-
րերը կ'անցնին, կը դառնան վերստին իրենց մէջ մը
սիրած հայրենիքը:

Ղալմոշի Թաքարներու բնակու- թիւնը:

Ուսաստան ոչ թէ ազգէ մը, այլ ազ-
գերու, ժողովրդոց, ցեղերու, գաղթա-
կանութեանց ու վրանաբնակ մարդ-
կանց ժողովներէ կը բաղկանայ, որոնք
ոչ բնութեամբ և ոչ ալ սովորութեամբ
իրարու կընմանին, և ոչ իսկ Եւրոպայի
հետ վերաբերութիւն մը ունին. և
հազիւ թէ Եսիոյ և Եմբրիկոյ ծովագե-
րեայ վրանաբնակները քիչ մը ծանօ-
թացած են Եւրոպացւոց. իսկ շատերը
անուամբ միայն, ինչպէս են Սամոյետը,
()սդեաքները, Խազախները, Ղալ-
մոշի Թաքարները, Խըրդըքը, Պաշ-
քիները և Լէզկիները, և այլն: Եւ
ամէն անծանօթ ցեղերուն մէջ աւելի
ծանուցեալներէն կը սեպուին Ղալ-
մոշի Թաքարները, որոնց բարուց,
սովորութեանց ու բնութեանը վրայ
խօսիլը հետաքննութեան արժանի է:

Ուսաստանի Ղալմոշի ըսուած
Թաքարները ամէն տարի Վոլկա գե-
տին բերանները և Լասպից ծովուն ա-
փանցը մօտ եղած դաշտավայրներու
մէջ կ'անցնեն ձմեռուան եղանակը:

առանց հաստատուն բնակութիւն մը
ունենալու։ Այս ծովուս եզերքները
շատ եղէգնուտներ կը գտնուին զորոնք
Վալմուխները տաքնալու համար կը
գործածեն։ Այս որովհետեւ նոյն կողմե-
րը խիստ քիչ ձիւն կու գայ, անոր հա-
մար իրենց հօտերը միշտ հոն քիչ կամ
շատ ճարակ կրնան գտնել ինչուան գա-
րուն։ Վարնան առջի օրերը դէպ ՚ի
հիւսիս կը սկսին երթալ, այն կողմի
դաշտերուն բարիքը վայելելու համար,
ինչուան որ Վոլկան իր տեղը ամիս-
փութի, որ գարնան կը զեղանի։ Վար-
նան յորդուածիւնները անցնելէն վերջը,

Վոլկայի եզերքը ծանծաղուտ տեղերը
լաւ ու առատ խոտ կու տան, որով
Վալմուխները տեղէ տեղ կը փոխուին՝
միշտ իրենց կենդանեաց դիւրաւ ճարակ
գտնելու համար։ աս տեղափոխութեց
համար ուղտերը շատ օգտակար են, ո-
րոնք չէ թէ միայն իրենց վրանները կը
փոխադրեն, այլ բոլոր իրենց կահկա-
րասիքը։ որոնց վրիզը պզտի զանգակիկ-
ներ կը կախեն։ Այս, կին, տղայ, ա-
մէսքն այս իրենց ճամբորդութեանը
միջոց կ'երգեն։ առջևէն քացողները
ձիով աջ ու ձախ կը վազեն կամ կ'որ-
սան, իսկ ետևէն եկողներն ալ հօտե-

րուն կ'առաջնորդեն։ Այս ժողովուրդս երջանիկ է իր վիճակին մէջ, թէպէտ և մեզի թշուառ երեւայ։ Իրենց սնունդը ու բնակութիւններն թէ և մեզի վատաւորը երեւայ, բայց մէջերնին խիստ շատը խոր ծերութեան կը հասնին և մինչև ցմահ առողջ ու զուարթ կ'ըլլան։

Վալմուխ (Վաթարներուն հոտառութիւնը նուրբ է, լսողութիւններն սաստիկ և տեսութիւններն ալ խիստ սուր։ Այս հոտառութեան նրբութեամբը, իրենց զինուորական արշաւանաց մէջ հեռուէն կրակին ծուխն և թշնամւոյն բանակած տեղը կ'իմանան. նոյնպէս օգտակար կ'ըլլայ իրենց այս սուր հոտառութիւնս աւարառութիւն ընելու, և բերրի դաշտ մը ընտրելու՝ վրաններն դընելու համար. դարձեալ հոտառութիւն կ'իմանան թէ արդեօք որջի մը մէջ աղուէս կամ ուրիշ գազան մը կայ թէ չէ։ Վէ որ ուզենան թշնամեաց ձիերուն քալածքին ձայնը իմանալ, շիտակ գետնի վրայ կը պառկին և մէկ ականջներն գետին դնելով մտիկ կ'ընեն. և այսպէսով կ'իմանան թշնամւոյն բանակատեղին։ Աւելի զարմանալին ան է որ, ընդարձակ անապատներու մէջ, ուր աւազը միշտ տեղէ տեղ կը փոխուի և գետնէն ալ առատ շոգի կ'ելլէ, խել մը հեռու տեղէ ամենապզտի բանն ալ կը դիտեն ու կը տեսնան։

Երկայն ատեն այս ժողովրդեանս մէջ բնակող ճանապարհորդ մը կ'ըսէ թէ Վալմուխները սև մազերով կը ծնանին և ոչ երբեք տարբեր կերպով տեսեր է։ Իրենց նորածին տղաքը բոլորովին բնութեան կը թողուն, և անշուշտ ասկէց պիտի ըլլայ որ մեծաւ մասամբ առողջ են, մարմիններն բարեկազմ և փոքրանդամ. թէպէտ և ընդհանրապէս խօսելով՝ միջահասակ են, և աւելի կ'սրճահասակ քան թէ մեծդի։ Իր ծագրութիւններն ըստ բազմաց վկայութեանը տգեղ է. բայց վերի յիշած ճանապարհորդներս հակառակը կը հաստատէ, ըսելով թէ ինչպէս արանց, նոյնպէս կանանց մէջ շատ վայելուչ գէմբեր տեսեր է։

Իսկ իրենց գծագրութեան մասնաւոր յատկութիւնն է, որ աչուրներնուն մեծ անկիւնը խոտորնակի դէպ 'ի քիթը ծռած է. յօնքերնին սև ու ցանցառ է ու ցած՝ աղեղի ձևով. քիթերնին ընդհանրապէս տափակ է ու դէպ 'ի ճակտին կողմը ճգմած. այտերնուն ոսկրը դուրս ելած, գլուխներն ու երեսներն ալ կըլոր է։ Նոյնպէս բիբերնին շատ սև է, պոկունքներն հաստ, կզակներն կարճ, ակռաններն խիստ ճերմակ և ինչուան խոր ծերութիւն գեղեցիկ ու առողջ կը պահուին։ Այնչինս սաստիկ մեծ է և սովորականէն աւելի գլխէն վար. վասն զի իրենց գլխարկը ինչուան ականջներնուն վրայ բռնութեամբ կ'իջեցընեն։

Սօրութիւնն առատ է, ընչացքներն պզտիկը թողուն, և քիչ մ'ալ դէպ 'ի վարի պոկունքներն վրայ ինջած։ Ներքերն ու իրենց քահանաները միայն՝ մօրութիւն հետ ընչացք ալ առատ կը թողուն։ Իրենց արու տղոց գլխուն մազերը շուտով կ'ածիլեն։ Ինդհակառակն կանայք շատ վրէժխնդիր են իրենց մազերնին պահելու։ Սորութիւնն բաւական ճերմակ է, մանաւանդ տղայոցը. բայց որովհետև մերկ կը թողուն տղաքը, անոր համար քիչ մը արեւուն տաքութիւն, քիչ մ'ալ վրաններուն մուխը շուտով մորթերնին կապտագոյն դեղնի կը փոխէ։

Եւրոպայի ուրիշ վրանաբնակ ժողովրդոց պէս իրենց հիւղերն ալ թաղիքէ շինուած վրաններ են։ Այս վրաններս շատ ճարտարութեամբ կը շինեն, այսու ոճով։ Հիւղին ներքին կազմածքը ուռիի ճիւղերէ կը շինեն, որն որ սովորաբար 7 ոտք բարձրութիւն կ'ունենայ խոյրի մը ձևով։ Այս կմախքս իրենց որոշած տեղւոյն վրայ կը դնեն և միայն մուտք մը կը թողուն դրան համար։ Տանիքը կըլոր է ու վրան ալ կամարաձև երեք չորս փայտ դրած։ Իհա այս է Վալմուխ թաթարի մը հիւղին փայտէ կմախքը, զորն որ ընդհանրապէս կարմիր կը ներկեն։ Տանիքին վերի կողմը բաց է, որպէս զի լոյս առնէ և ծուխն ալ դուրս ելլէ. վրանը թաղիքով կը պատեն ու ամուր չուանով մ'ալ կը

Հաստատեն : Ամառը այլ և այլ տեղերէ
բաց կը թողուն . իսկ ցուրտ եղած ժա-
մանակները թաղիքով կամ եղեգէ հիւ-
սած խտրներով կը գոցեն , ու դրան
առջէն ալ թաղիքէ վարագոյր մը կը
կախեն . նոյնպէս տանիքին վրայի ե-
ղած ծակը կը գոցեն , սրպէս զի թէ հո-
վէ թէ անձրեւէ պաշտպանութիւն և հիւ-
ղին տաքութիւնն ալ գուրս չցրուի :

Սրանին մէջտեղը երկրթէ եռոտա-
նի մը միշտ կը գտնուի , որուն տակը
կրակը անպակաս է , և բոլոր կերակուր-
նին այս եռոտանիին վրայ կ'եփեն : Ա-
րենց խոհակերոցի բոլոր ամաններն քա-
նի մը երկրթէ տափակ ամաններ են՝
այլ և այլ տարածութեամբ , քանի մը
փայտէ դգաղներ ու գաւաթներ : Վար-
ձեալ ուրիշ կաշիէ քանի մը ամաններ

ու թէյի մեծ աման մը : Այս թէյի ա-
մանն ալ աղքատներունը կաշիէ կ'ըլլայ ,
իսկ հարուստներունը փայտէ՝ արծաթի
կամ պղնձի դրուագներով զարդա-
րուած : Ընկողինը դրան գիմացը վըա-
նին ամենէն խորունկ տեղը կը դրուի :

Հիւղին ներքին խնամքը կանանց
վըայ է . էրիկ մարդիկ վըաններ կը շի-
նեն կամ կը նորոգեն . մնացած ժամա-
նակին կ'որսան , իրենց հօտերը կը
խնամեն , կամ պարապ կը կենան և
կամ կը զուարճանան : Անայք ընդհա-
կառակն միշտ զբաղած են կենդանիներ
ըր կ'ընելու , կաշիներ պատրաստելու ,
կարելու կամ ուրիշ ընտանեկան գործ-
քեր ընելու : Ընակութիւննին փոխե-
լու ժամանակ կը քակեն իրենց վըան-
ները ու նորէն կը շինեն գացած տեղեր
նին : Աւելի զարմանալին ան է՝ որ երբոր
էրիկ մարդիկ ճամբայ կ'ելլեն , կանայք
կը թամբեն ձին ու դրան առջև կը բե-
րեն : Անիկ մարդիկ թէպէտ և թէթեւ
բայց այնչափ աշխատանք ունին , որ ա-
մենեւին պարապ չեն կենար ու ժամա-
նակ չեն կորսնցըներ իրենց զարդարուե-
լուն և մաքրութեանը համար :

Վալմուխներուն հարստութիւնը ի-
րենց հօտերուն շատութեւնը վըայ է . և
իրենց կերակուրն ալ կենդանիներէն
կ'ըած կաթերնին է : Աւելի ձի ունին
քան թէ կով . և աւելի վեր կը սեպեն
մատակ ձիուն կաթը քան կովինը և ու-
րիշ կենդանեացը . վասն զի որչափ ալ
քիչ թթուեցնեն՝ քաղցրահամ գինեոյ
մը համ կ'առնէ , անանկ որ երկու կամ
երեք մեծ դգալ խմելով բաւական կը
գինովցընէ : Այս մատակ ձիոց կաթը
խիստ քիչ սեր ունի , որով կարագ չեն
կրնար շինել . բայց Վալմուխները գէշ
օղի մը կը հանեն անկէց : Այս գործու-
ղութիւնն ընդհանրապէս դրոցեաց ու
բարեկամաց հանդիսի և ուրախութե-
մը համար կ'ըլլայ : Ըն որ այս ըմպելի-
քով կը գինովնայ , գրեթէ երկու օր
խենթեցածի պէս կ'ըլլայ և քանի մը
օր պէտք է որ ինքզինքը գտնէ :

Այս գտած կաթը սաստիկ թթու
չիձուկ մը կը թողու , որն որ շատ բանի

կը գործածուի : Վալմուխները նոր կը-
թած կաթի հետ կը խառնեն ասիկայ ,
ու կաթսայէն հանելուն պէս կ'ուտեն .
դարձեալ ոչխարի կամ գառան կաշին
կոկելու համար կը գործածեն : Արբոր
օղին կովի կաթէն կը շինեն , այնչափ
կ'եփեն մնացածը՝ մինչև որ պանրի պէս
թանձրանայ , ու զանիկայ աղէկ մը
լաթէ անցընելէն ետև՝ կ'որ ու մանր
կը կտրեն և արևու մէջ դնելով կը չոր-
ցընեն :

Վաճառները իրենց պէտք եղած միսը
որսով կը գտնեն , և առանց մեծ հար-
կաւորութեան իրենց հօտին չեն դու-
շիր , բաց 'ի հարուստներէն , որոնք հան-
դիսի օրեր անանկ բանի չեն խնայեր :
Ամէն տեսակ չորքոտանի կ'ուտեն , և
քանի մը տեսակ ալ թռչուն , միայն
թէ պարարտ ըլլան : Ամենէն աւելի
կը սիրեն խլուրդը , կուղբը , և սրա-
քիթ մուկը՝ , զորոնք շատ առողջարար
կը սեպեն : Այնպէս շատ կ'ուտեն ձի ,
վայրի այծեր ու մեծ գիշակեր թռչուն-
ներ ալ : Իրենց աւելցուցած միսը եր-
կայն բարակ կտորներ կը կտրեն և ա-
րևու մէջ դնելով կը չորցնեն , կամ
անձրեւի ատեն իրենց հիւղին մէջ մու-
խի կը կախեն : Այս է իրենց ձմեռուան
կամ ճամբորդութեան պաշարը : Այն-
պէս շատ վայրի արմատներ ալ կ'ուտեն :

Արիկ մարդիկ , ինչպէս որ ըսինք ,
կանանց համեմատութեամբ շատ ան-
աշխատ կեանք կ'անցընեն : Բայց ա-
նով հանդերձ չենք կրնար ըսել թէ
բոլոր կեանքերնին պարապ կ'անցընեն .
վասն զի բաց 'ի իրենց զինուց ու հօ-
տին խնամքէն , վըաններուն դարմա-
նէն , աղջիկնին կարգելու համար ալ
նոր վըաններ ու թաղիք շինելու կը
զբաղին . ասոնցմէ դուրս իբրև զինուորք
միշտ պատրաստ են իրենց ինչքերն և
ընտանիքը պաշտպանելու :

Վալմուխներուն զէնքերն են նիզակ ,
աղեղն և նետեր : Աղեղնին ընդհանրա-
պէս հացի ծառէ կամ եղջիւրէ կը շի-
նեն . եղջիւրէ շինուածը աւելի յարգի
ըլլալով , աւելի ալ սուղ է : Փայտէ ու-

րիչ նետեր ալ ունին, որոնք սրածայր են, ու պզտի կենդանիներ և թռչուններ որսալու կը գործածեն: Աւրիշ նետեր ալ կը շինեն, որոնց ծայրերը բարակ երկաթի մը կտոր դրած է. իսկ պատերազմի համար գործածածնին հաստ ու սրածայր երկաթ մը կ'ունենայ: Բալոր այս նետերս երեք կամ չորս կարգ փետուր կ'ունենան արծուի պոչէն, վասն զի թւերունը սխալ ուղղութիւն կուտայ: Լարաքանչիւր տեսակ նետ, կապարձին մէջ իւր առանձին խորշը ունի, որն որ ձիուն աջակողմը կախուած է, իսկ աղեղը ձախակողմը: Հարուստ Վալմուխները նաև հրազէնք ալ ունին: Դէկ զինուած Վալմուխ մը ցանցի ձևով պողպատէ կամ երկրթէ պզտի օղերով շինած վահան մը ունի ըստ արևելեան սովորութեան: Վոյնպէս ցանցի ձևով շինած երկրթէ օղերով կը սաղաւարտ մը ունի, որ առջևի կողմէն մինչև յծնքերը կ'իջնայ, իսկ ետևի կողմէն մինչև վիզը և ուսերը: Երկրթէ շապիկ մըն ալ ունի որուն թւերը մինչև ձեռքին վրայ կ'իջնան: Այս շապիկին արմուկէն մինչև թւին ծայրը պողպատէ թիթեղով պատած է, սրոյ հարուածոց դէմ դնելու համար: Իրենք կը շինեն իրենց երկրթէ զէնքերը, ինչպէս նաև խոհակերոցի երկրթէ մանր ամանները:

Այս ժողովուրդս մոզով տառերով գրած օրինաց հաւաքմունք մը ունի, որն որ շատ քաղաքականացեալ ազգերու օրինակ կրնայ ըլլալ: Այս օրէնքներս թէպէտ և հին ատեն շինուած են, բայց մարդուս կենացը մեծապէս կը խնայեն. անանկ որ ամէն յանցանքի այլ և այլ պատիժներ որոշած է, բայց ոչ երբէք սպանութիւն, և ոչ իսկ հայրասպանին:

Այս օրինացս մէջ երևելի են այս մէկ երկու յօդուածները. Ա. Ի՞նչ որ կռիւ ընողներէն մէկը յաղթուի, կռուին պարսպորդ հանգիստեսները ձի մը տուժելու պարտք ունին, կռիւը չդադրեցնելուն համար: Բ. Վարդասպանը ստիպուած է իրեն քովն առնել

սպաննուած մարդուն կինը և տղաքները ու զանոնք հոգալ: Հարուածի կամ վէրքի վրայ գալով, յանցաւորը ըստ յանցանքին մեծութեանը կը պատժուի. և ինչպէս Վաւանկաց մէջ սովորութիւն էր, օրէնքը ամէն տեսակ վէրքի տուգանք կը սահմանէ, ինչպէս վիրաւորեալ կամ հատեալ ականջի, մատի, քթի և կամ ակռայի համար: Վոյնպէս նախատանաց համեմատ է նախատանաց տուգանքն ալ: Վնասմեծ նախատիքներն են մարդու մը՝ քղանցքէն կամ մօրուքէն քաշել, գլխարկին ծոպը փրցընել հանել, երեսը թըքնել, կամ աւազ և կամ ուրիշ բան ցանել: Իսկ գողութիւնը սաստիկ կը պատժուի թէ և մեծատուն ըլլայ գողը:

Երբեք թէ այս օրէնքներս աւելի Վալմուխներուն ինչ տեսակ բնութեանը ըլլալը յայտնելու համար են քան թէ իրենց գէշութեանը յայտարար. վասն զի շատ մարդասէր, հիւրընկալ և ընկերական ժողովուրդ մըն է. ծառայելու պատրաստական են, ու միշտ ուրախ զուարթ: Ի՞նչ երկու պակսութիւն ունին, այսինքն աղտոտութիւն ու խորամանկութիւն: Բոլոր վրանաբնակ ժողովուրդները պարսպորդութիւն շատ կը սիրեն. միայն Վալմուխները աշխատասէր են ու անխոնջ: Ի՞նչպէտ և ուշ կը պառկին, բայց արևու ծագելէն առաջ կ'ելլեն, ու իրենց մէջ ցորեկը պառկելը շատ անպատուութիւն է, միայն թէ գինով չըլլան: Բարկացող են՝ ի բնէ, թշնամութեամբ կամ վրէժխնդրութեան համար սպանութիւններ դիւրաւ կը պատահին. բայց հանդերձ այնու մէջերնին այնպէս բարեկամութեամբ ու սիրով են, որ մարդ չկարծեր իրենց ազատ ու սանձարձակ կենացը նայելով: